

O‘ZBEKISTONDA GENDER LINGVISTIKASI BO‘YICHA OLIB BORILGAN ILMIY IZLANISHLAR

H.A.G‘ulomova

Samarqand davlat chet tillar instituti stajyor o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada gender terminining fanga kirib kelishi va uni mamlakatimizda nazariy bilimlar asosida o‘rganilishi, gender lingvistikasi bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar va tilshunoslikdagi o‘rni haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: gender, jins, gender lingvistikasi, streotiplar

Gender lingvistikasi ya‘ni, genderologiya yo‘nalishi, so‘ngi paytlarda eng muhim yo‘nalishlardan biriga aylanib ulgurdi. Ushbu sohada ko‘plab jamiyatshunos va tilshunos olimlar, hamda psixologlar bir qator ilmiy ishlar amalga oshirdilar va bu jarayon hamon davom etmoqda. Hozirgi kunda ushbu atama turli bilim sohalarida keng qo‘llanilib kelinmoqda. Xususan, falsafa, psixologiya, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, siyosatshunoslik sohalarida va hatto tilshunoslikda ham bir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ushbu yo‘nalish yaqinda paydo bo‘lganiga qaramasdan, faol rivojlanayotgan va yangi tadqiqot muammolarini topayotgan zamonaviy tilshunoslikning bir tarmog‘i hisoblanadi.

“Gender” termini fanda, ayniqsa, O‘zbekistonda yangi tushunchadir. Shuni ta’kidlab o‘tish joizki, davlatimiz rahbari tomonidan 2019-yilning 2-sentyabrida qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari” to‘g‘risidagi qonuni mamlakatimizda gender tenglikni ta’minlashga qaratilgan yaxlit va asosiy qonun hujjati hisoblanadi. Ushbu qonun bilan ilk bor milliy qonunchiligimizda “gender” tushunchasiga ta’rif berilgan. Qonun 32 moddadan iborat bo‘lib, 3-moddada gender so‘ziga quyidagicha ta’rif berilgan: **gender** — xotin-qizlar va erkaklar o‘rtasidagi munosabatlarning jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan, siyosat, iqtisodiyot, huquq, mafkura va madaniyat, ta’lim hamda ilm-fan sohalarida namoyon bo‘ladigan ijtimoiy jihatidir [7]. Yurtimizda gender tenglik masalalari davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. Xususan, tilda gender muammosini o‘rganish, uning tushunchalari va yo‘nalishlarini lingvistik jihatdan tahlil qilish va yangi nuqtayi nazarlarni ilmiy jihatdan tadqiq qilish zarurdir.

G. Yusupovanning “Tilshunoslikda gender tadqiqining nazariy asoslari” nomli maqolasida ma’lumot berilishicha, “Gender” termini ingliz tiliga lotin tilidan o‘tgan bo‘lib, ingliz tilida gender so‘zi, dastlab, grammatik jins ma’nosini bildirgan. Ilk bor biologik va ijtimoiy jinsni farqlash g‘oyasi amerikalik antropolog Margaret Mead tomonidan 1935-yilda “*Sex and Temperament in Three Primitive Societies*” kitobida ilgari surilgan [14, 9]. Margaret Mead jinsdagi madaniy farqlarni o‘rgangan birinchi antropologlardan edi.

Mamlakatimizda ham genderni tadqiq qilish masalalari bo‘yicha bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan bo‘lib, dastlab huquq sohasida o‘z aksini topgan. Shu

jumladan, G. A. Matkarimovanning 2002-yilda yozilgan *“Xalqaro va milliy huquqda ayollarning gender va reproduktiv huquqlari”* mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi gender tadqiqotlarining ilk namunasi hisoblanadi. Keyingi o‘rinda pedagogika va sotsiologiya sohalarida genderning ilmiy tadqiq qilinganligini aytib o‘tish mumkin. Xususan, M. M. Tilavovanning 2009-yilda yozilgan *“O‘quvchilarda gender tenglik va farqlar asosida umummehnat ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik asoslari (boshlang‘ich sinf mehnat darslari misolida)”* nomzodlik dissertatsiyasi gender tilshunoslik bo‘yicha qo‘yilgan ilk qadamlardan biri hisoblanadi.

O‘zbek tilshunosligida ilk bor genderning o‘rganilishi 2011-yil A. A. Morozovanning *“Лингвокогнитивное содержание гендерных стереотипов женственности и мужественности (на материале испанского языка)”* (Ayollik va erkaklik gender stereotiplarining lingvistik va kognitiv mazmuni (ispan tili misolida) mavzusida qilgan ilmiy tadqiqotidan boshlangan [19]. Shundan keyin mamlakatimiz tilshunoslari tomonidan gender aspektining qardosh, qardosh bo‘lmagan tillarni chog‘ishtirib va o‘zbek tillari misolida ilmiy tadqiq qilinishi boshlangan. Fikrimizning dalili sifatida G. I. Ergashevaning o‘z nomzodlik dissertatsiyasini *“Ingliz va o‘zbek tillari frazeologizm va paremiyalarida gender aspektining qiyosiy-tipologik tadqiqi”* mavzusida himoya qilganligini keltirishimiz mumkin. Keyinchalik, *“Лингвокультурологические и гендерные особенности сложных слов в художественном тексте (на материале английского и узбекского языков)”* I. M. Tuxtasinov *“Гендерные признаки образа автора во французских женских автобиографических романах: композиционно-нарративный и стилистико-прагматический аспекты”* E. A. Tuchkova, *“Гендерный аспект английского юмористического дискурса (языковые и социокультурные проявления)”* A. T. Knyazin *“Ingliz tili frazeologik birliklar semantikasidagi gender konsepsiyasi”*, N. Z. Nasrullaeva *“Формирование гендерных концептов в английской и узбекской фразеологических картинах мира”* va *“Linguistic and extra-linguistic factors in the formation of gender terminology in the system of different languages”* nomli maqolalarida, G. I. Ergasheva *“Ingliz, italyan va o‘zbek folklor matnlarida genderning til vositalarida ifodalanishi”*, M. A. Abduvahobova kabi nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalar va G. Yusupovanning *“Nemis tili frazeologiyasida gender muammosi”* mavzusidagi magistrlik dissertatsiyasi mamlakatimizda gender tilshunoslikning jadal rivojlanayotganligini ko‘rsatadi.[3] Mamlakatimizda nafaqat qardosh bo‘lmagan tillarni qiyoslab chog‘ishtirish orqali tildagi gender masalalarini o‘rganish, balki o‘zbek tili materiallari misolida ham tilning gender xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan bir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Shu jumladan, *“O‘zbek tilida jins tushunchasining ifodalanishi”* F. T. Musayeva, *“O‘zbek tili evfemizmlarining gender xususiyatlari”* Sh. Q. Gulyamova, M. Saidxonov *“Noverbal vositalar va o‘zbek tilida ularning ifodalanishi”* nomzodlik dissertatsiyalari, Sh. Sh. Qurbonovanning *“O‘zbek tili badiiy matnlarning gender xususiyatlari”* mavzusidagi bitiruv malakaviy ishida tildagi gender xususiyatlar o‘zbek tili misolida ochib berilgan. Bundan tashqari, Sh. Iskandarovanning *“O‘zbek nutq odatining muloqot shakllari”* mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida ayol va erkaklarga xos ba’zi lingvistik farqlar va

“O‘zbek tili leksikasini mazmuniy maydon sifatida o‘rganish” (shaxs mikromaydoni) mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida jinsiy va fiziologik holat asosida farqlangan shaxs nomlari haqida, shuningdek, olimaning “Ayollar nutqida undov so‘zlarning qo‘llanishi”, “O‘zbek nutq odobini ifodalovchi paralingvistik vositalar” nomli maqolalarida ayollar nutqiga xos ba’zi lingvistik xususiyatlar haqida qimmatli ma’lumotlar berilgan. Shu ta’kidlab o‘tish joizki, xotin-qizlarga xos xususiyatlardan biri bo‘lgan ya’ni ulardagi his-hayajonlarining, holatlarining tez yuzaga chiqishidir, bu xususiyat ko‘proq nutqiy vositalar bilan ifodalanadi. Ayollar nutqida dialogga moyillik nisbatan ustunroq ekanligi Sh. Iskandarova tadqiqotlarida qayd etilgan. Bundan tashqari, juda ko‘plab mualliflar tomonidan xalqaro va mahalliy jurnallarda ilmiy maqolalar va konferensiyalarda tezislar soni so‘nggi yillarda ancha ortganligi ushbu sohaning tilshunos olimlar tomonidan ilmiy tadqiq qilinayotganligining isbotidir. Xususan, F. Musayeva “O‘zbek tilida biologik jinsni ifodalashning leksik semantik usuli” nomli maqolasida erkak va ayol jinsi ma’nosini ifodalovchi leksemalar haqida ma’lumot beradi.

Gender lingvistikaga jiddiy e’tibor f.f.d., prof. M. Qurbonovanning tadqiqotlarida ham kuzatiladi. 2011-yilda chop etilgan “O‘zbek tilshunosligi. Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyoti ko‘zgusida” nomli ilmiy maqolalar to‘plamida, S.Boymirzaeva bilan hamkorlikda “Tilshunoslikda gender tadqiqotlar” hamda “O‘zbek tilshunosligining dolzarb masalalari” Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari ilmiy to‘plamida, N. Rajabova bilan hammualliflikda “Diskursning gender xususiyatlari” nomli ilmiy maqolalari o‘rin olgan.

G.Yusupovanning “Nemis va o‘zbek tillarida genderga oid frazeologizmlar masalasi” , “Gender lingvistika va frazeologiya” , “Genderproblem in der deutschen Phraseologie” , “Gender lingvistikani tadqiq qilish masalalari va uning rivojlanishida ayollar harakatining roli” , “Nemis tili frazeologiyasida “Frau” va “Mann” so‘zlari qatnashgan maqollar tahlili” , “Muloqot jarayonida genderologik xususiyatlarining aks etishi” , “Gender aspektining tilda aks etishi” , “Gender aspektining o‘zbek va nemis tillaridagi ismlarda aks etishi”[15,39] , G. S. Xotamova “O‘zbek tilidagi shaxsiy yozishmalarda qiz bola yozma nutqining harf shakllarining xususiyatlari” , Sh. K. Gulyamova “Gender tushunchasi va uning lingvistikada tutgan o‘rni” , D. R. Hojamberdiyeva “O‘zbek ayollari nutqining lingvistik tahlili” , N. Xudoyorova Gender lingvistikasini o‘rganishning umumiy nazariy asoslari , M. M. Abdullayeva “Tilshunoslik bo‘yicha jinslarni o‘rganish: tarix, zamonaviylik va istiqbollar”[8] , H.V. Ismoilova “Xushmuomalalik kategoriyasi va hurmat konseptining ingliz va o‘zbek tillaridagi gender xususiyatlari” , T. Alimov “Badiiy tarjimada gender tadqiqotlar va lingvistik yo‘nalishlar” kabi maqola va tezislar mamlakatimizda lingvistik genderologiyaga bo‘lgan qiziqishning ortayotgani va ushbu soha jadal rivojlanayotganiga dalildir.[10]

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Til va jinsni tadqiq qilgan dastlabki tadqiqotchilarning barchasi bir xil xulosaga kelishdi: erkaklar va ayollar asosan bir xil tilda gaplashishadi, lekin uni boshqacha ishlatishadi, bu jinsga xos sotsializatsiya, turli vazifalar va qiziqishlar va boshqa narsalardan kelib chiqishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Гаврилова Ю.Н. Конструирование гендера в речи мужчин и женщин на материале итальянского телевизионного дискурса. — Санкт-Петербург, 2018. — 56 с.
2. Голенищева Е.М. Гендерные особенности идиостиля автора (на материале современной британской прозы). — Екатеринбург, 2016. — 73 с.
3. Гулямова Ш. Гендер тушунчаси ва унинг лингвистикада тутган ўрни// Бухоро давлат университети илмий ахбороти. — 2019. — № 2 (74). — В. 107–114.
4. Зиновьева Е. С. Языковые механизмы конструирования маскулинности и феминности в дискурсе глянцевого журналов (на материале английского и русского языков). — Ярославль, 2018. — 235 с.
5. Кирилина А.В. Гендер: Лингвистические аспекты. — Москва: Институт социологии РАН, 1999. — 189 с.
6. Юсупова Г. Немис тили фразеологиясида гендер муаммоси // Магистрлик диссертацияси. — Тошкент: ЎзМУ, 2020. — 91 б.
7. <http://diss.natlib.uz/ru>
8. <https://conferencepublication.com>
9. https://en.wikipedia.org/wiki/Margaret_Mead
10. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Sotsiolingvistika>, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005)
11. <https://lex.uz/docs/-4494849>